

Konya Mevlânâ Müzesi'nde Bulunan XIII. Yüzyıla Ait Üç Adet Kur'an-ı Kerimin Tezhip Sanatı Açısından İncelenmesi

Mustafa YILDIRIM

Prof. Dr. Necmettin Erbakan Üniversitesi, Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, Türk İslam Sanatları Tarihi Anabilim Dalı, Konya, Türkiye,
ORCID: 0000-0001-5455-6301, Email: yildmustafa@gmail.com

Hümeyra ÖZDEMİR

Arş. Gör., Selçuklu Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, Geleneksel Türk Sanatları Bölümü Tezhip Ana Sanat Dalı, Konya, Türkiye,
(Sorumlu Yazar/ Corresponding Author)
ORCID: 0000-0002-6306-7988, Email: hmyr.yldz.zdmr@gmail.com

Makale Bilgileri

ÖZ

Makale Geçmişi
Geliş: 28.02.2021
Kabul: 08.04.2021
Yayın: 31.12.2021

Anahtar Kelimeler:

Kur'an-ı Kerim,
Selçuklu,
Tezhip.

Araştırma için Mevlana Müzesi'nde bulunan XIII. yüzyıla ait Kur'an-ı Kerimlerden yola çıkılarak tezhip sanatının tarihi gelişimi, eserlerin yapım teknikleri, kullanılan malzeme ve desen özelliklerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırma için Abdülbaki Gölpinarlı'nın Mevlana Müzesi Müzelik Yazma Kitaplar Kataloğu'nda bulunan 50 adet Kur'an-ı Kerim kütüphanede dijital ortamda incelenmiştir. Araştırma ve eser tespiti aşamasında katalogta yer alan Kur'an-ı Kerimlerin katalogdaki bilgilerle zaman zaman uyumadığı tespit edilmiş, bu nedenle XIII. yüzyıla ait olabileceği düşünülen eserlerin dijitallerine tek tek bakılma ihtiyacı duyulmuştur. Çalışmaya konu olan Kur'an-ı Kerimlerdeki tezhip üslubu kendinden önceki dönemlerde uygulanan bezeme örneklerinden zamanla farklı bir karaktere büründüğü, köklerinden uzaklaşmadan yeni üsluplar ve beğeniler ortaya koyduğu için önemlidir. Çizimlerle desteklenen çalışma; değerlendirme ve analizlerin sayesinde, eserlerin dönem özelliklerini detaylarıyla kavrayabilme, tezhip sanatının XIII. yüzyıldaki durumu ve zenginliğini ortaya koyma noktasında önemlidir. Sonuç olarak çağdaşı olan Memlûklerin sanat anlayışına yakın bir o kadar da karakteristik özelliği olan Kur'an-ı Kerimler tezhip sanatı açısından incelenmiştir.

XIII. Found in Konya Mevlana Museum Investigation of Three Century Qur'an in Terms of Illumination Art

Article Info

ABSTRACT

Article History
Received: 28.02.2021
Accepted: 08.04.2021
Published: 31.12.2021

Keywords:

The Qur'an,
Seljuk,
Illumination

XIII. It is aimed to examine the historical development of the art of illumination, the production techniques of the works, the material and pattern characteristics used, based on the Qur'an of the 19th century. For the research, 50 pieces of Quran in Abdülbaki Gölpinarlı's Mevlana Museum Manuscripts Catalogue were examined digitally in the library. During the research and work identification stage, it was determined that the Qurans in the catalog did not match the information in the catalog from time to time, therefore, XIII. There was a need to look at the digital works of the works, which are thought to belong to the 19th century, one by one. The illumination style in the Qur'an, which is the subject of the study, is important because it has acquired a different character over time from the decoration examples applied in previous periods, and it reveals new styles and tastes without moving away from its roots. Work supported by drawings; Thanks to the evaluation and analysis, to be able to comprehend the period characteristics of the works in detail, to be able to understand the art of illumination in the XIII. As a result, the Qur'an, which is close to the art understanding of the contemporary Mamluks, has been examined in terms of illumination art.

Atf/Citation:

Yıldırım M., & Özdemir H. (2021). Konya Mevlânâ Müzesi'nde Bulunan XIII. Yüzyıla Ait Üç Adet Kur'an-ı Kerimin Tezhip Sanatı Açısından İncelenmesi *Nigarhane Dergisi*, 1, 42-60.

"This article is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) (CC BY-NC 4.0)"

GİRİŞ

Tarihi Uygurlara kadar uzanan ve geleneksel sanatlar içerisinde önemli bir yere sahip olan tezhip sanatı, İslamın ilk yıllarında Kur'an-ı Kerim'in yazılması ve sayfalarının bir araya getirilmesi çabasının ardından her geçen gün daha ileriye giderek pek çok güzel eser yüzyıllara meydan okuyarak günümüze kadar ulaşmıştır. Geleneksel sanatların içerisinde kitap sanatlarının yeri ve önemi büyüktür. Kitap sanatlarını tezhip, minyatür, hat, ebru, cilt ve katı' sanatları oluşturur. Kitap sanatlarının önemli bir kolunu oluşturan tezhip, altınlamak manasındaki Arapça zehp (altın) kelimesinden gelen; altın ve boya ile yapılan süsleme sanatıdır. Tezhip sanatını icra eden erkekse müzehhip, bayansa müzehhibe adı verilir. Tezhiplenmiş esere ise müzehhep eser denilmektedir. Başlangıçta Kur'an-ı Kerim'de görülen bu sanat sonrasında gelişerek farklı eserlerde de uygulanmaya başlanmıştır. Tezhip stilize edilmiş bitki, hayvan ve bulut motiflerini kullanarak dini, edebî, tarihi ve el yazmalarını, hüsn-ü hat ve levha albümlerini, tuğra ve fermanları, minyatür detaylarını kubur, kutu ve kitap kaplarını süslemektedir.

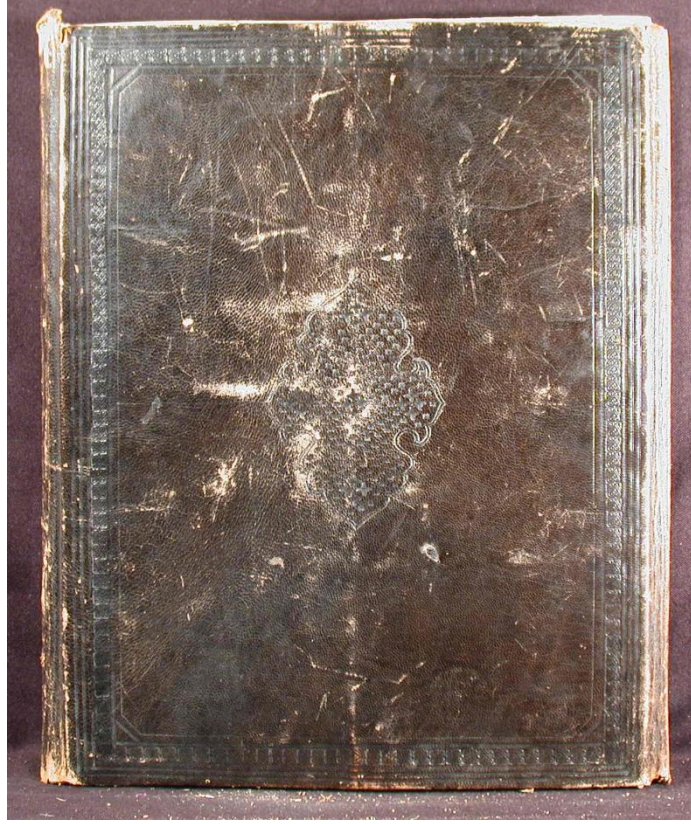
Tezhip sanatını meydana getiren renk, desen ve kompozisyon her zaman bir bütündür. Birinden biri olmazsa o eser ya eksiktir veya eser niteliği taşımaz. Eğer uygulanan tezhip serbest bir kompozisyon değil de bir yazı kenarı tezhibiyse yazının kalınlığı ile orantılı olmalı, kenar suyundaki desen tasarımı yazıya yakışacak şekilde motifler ahenkli ve orantılı bir şekilde tasarlanmalı, uygulama yapılan kâğıdın yazılan yazının mürekkebine yakışacak renklerle nakşedilmelidir ki esere bakan kişiyi her yönden etkileyebilsin. Söz konusu eserin yıllara meydan okuyup gelecek nesillere kalması ise sanatçının işini ne kadar aşk ile yaptığına bağlıdır. Sanatçı eseri zahmetli ve çok sabır gerektiren bir süreçten sonra ortaya koyar.

“Tezhip sanatı çok ince samur fırçalarla yapılır. Eski kaynaklarda adı “kılkaem” olarak geçmektedir. Bu fırçalar tezhip sanatının gerçekleştirilmesini sağlayan yegane araçtır. Motiflerin dış sınırına çekilen ve tahrir denilen çizgilere, bu fırçalar yardımıyla nüans verilir” (Derman,1988:487). Tezhip, Arapça bir kelime olup altın sürme, yıldızlama ve süsleme anlamındadır (Devellioğlu, 1998:1106). Tezhibin tanımı ise: Eskiden el yazması kitapları ve hüsn-i hat murakkâlarının kenarlarını boya ve yıldızlı süslemelerle tezyîn etmek işine verilen isimdir (Arseven, 1952:1982). Kur'an-ı Kerim halife Hz. Ebu Bekir zamanında bir cilt haline getirilmiştir ve bugünkü dizilişi ile mushaflaşması ise halife Hz. Osman zamanında gerçekleşmiştir. Richard Ettinghausen'in eserine göre de Hz. Ali Kur'an-ı Kerim'i ilk tezhip ettiren kişidir. İnsanoğlu kutsal olan kitaba verdiği değerin önemini anlatmak için altın kullanmış, dönem özelliklerine göre uyguladığı farklı motiflerle sayfaları bezemiştir. Türklerle birlikte kitap sanatlarında tezhip konusunda çok değerli örnekler vermiştir. Çok köklü bir tarihi olan tezhip sanatı doğu, batı ve Selçuk Türklerinde olmak üzere üç ayrı koldan gelişme göstermiştir. Doğuda batı Türkistan'dan başlayarak 15. Yüzyılda “Herat Mektebi” olarak gelişme göstermiştir. Batıda Mısır'da Memlûklüler bu sanatta güzel eserler üretirken Anadolu Selçuklu Türkleri ise Anadolu'da yeni bir akımın öncüsü olmuşlardır (Aksu,1992:).

Konya Mevlânâ Müzesi'nde Bulunan XIII. Yüzyıla Ait Bazı Örnekler

Örnek 1: İnceleyeceğimiz ilk eser 11 envanter numaralı 1206 istinsah tarihli 38 x 29.8 cm ebadındaki müzehhep Kur'an-ı Kerim'dir. Eserin müzehhibi belli olmamakla birlikte hattatı Ebu'l-Az Ömer bin Ali bin Muhammed bin Ali'dir. Eserin zahriye sayfası sure başları tezhiplenmiştir.

Eserin cildi oldukça yıpranmış yer yer dökülmüştür ve koyu kahverengidir. Zencerekli bir kenarsuyu ile çerçevelenmiş ve ortasında bir şemse bulunmaktadır (**Resim 1**).

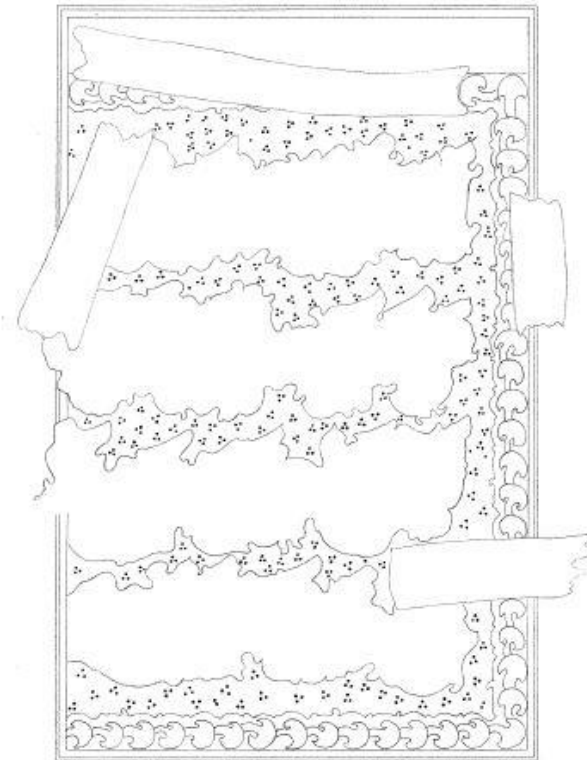

Resim 1. K.M.M. 11, Kur'an-ı Kerim, Arka Kapak

Eserin 2b sayfasında zahriye tezhibi (Zahriye: Arkalık, sırtlık manasına gelen ve yazma kitaplarda esas metnin arkasında sahife veya sahifelerde yer alan müstakil bezeme. Biçimlerine göre; mekik, yuvarlak ve dikdörtgen zahriye isimlerini alır (Derman, 2009:533)) de sayabileceğimiz kısımda çoğu yerleri silinmiş günümüze kadar geçirdiği özensiz restorasyonlarla daha da acınası hale gelmiştir. Lacivert bir iplikle çevrelenmiş dikdörtgen formundaki sayfanın baş, etek ve sırt kısmında kufi yazı formuyla yazılmış hat bulunmaktadır. Kufi yazı lacivert mürekkeple yazılmış zeminde ise altınla rumi motifi bezenmiştir. Dört satırlık metin kısmı ise Selçuklu sülüsüdür. Beyn-e sutur uygulanmış ve üç nokta ile bezenmiştir. Arasuyu sayabileceğimiz kısımda münhaniye benzer motiflerle üç kenarı çevrelenmiştir. Kur'an-ı Kerim'in ilerleyen sayfalarında sure başlarının hepsi tezhiplidir (**Resim:2**). Serlevha tezhibi bulunmamaktadır (Serlevha: Mushafın karşılıklı gelen bezemeli ilk iki sayfası (Derman, 2009: 527).

Resim 2. K.M.M. 11, Zahriye Tezhibi

Çizim 1. K.M.M. Zahriye Tezhibi Çizimi

Sure başı tezhiblerinin hepsi dikdörtgen çerçeve içinde tasarlanmıştır. Bu dikdörtgen formun sağına ya da soluna bitişik bir şekilde daire veya dandanlı formda güller bulunmaktadır. Sure başı tezhiblerinin zemininde altın, lacivert, yeşil, kırmızı, mavi, beyaz renklerle tasarlanan sarmal rumiler dolanmakta ve üzerinde altın ve lacivertle kufi yazı çeşidiyle hangi surenin adı olduğu yazmaktadır (**Resim 3,4,5**).

Resim 3. K.M.M. 11, Sure Başı Tezhibi

Resim 4. K.M.M. 11, Sure Başı Tezhibi

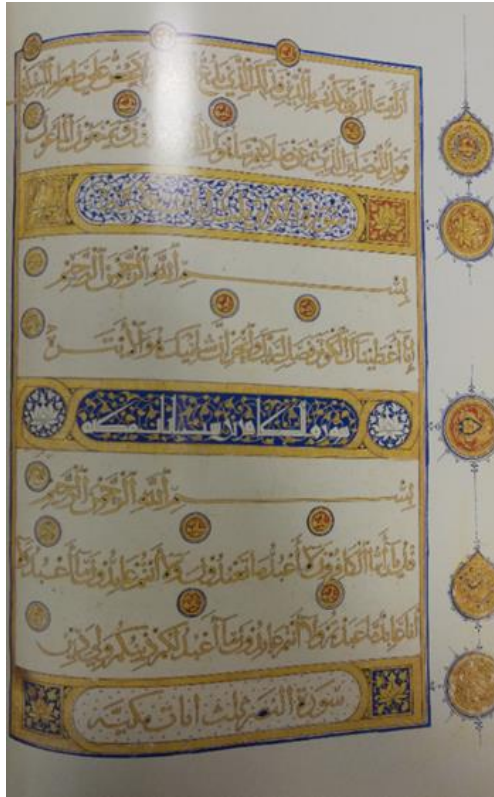
Resim 5. K.M.M. 11, Sure Başı Tezhibi

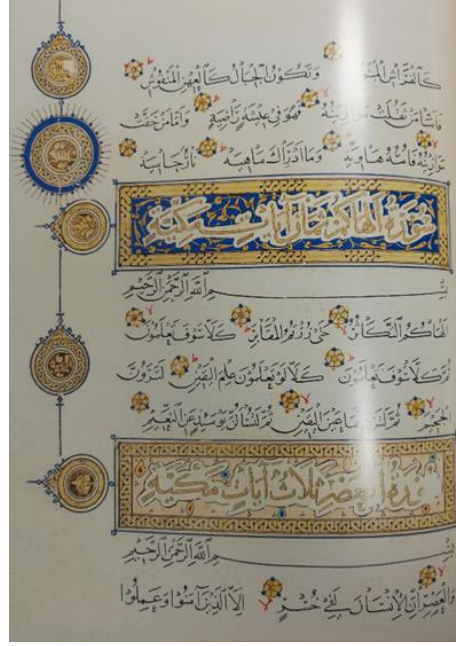
Resim 6. K.M.M. 11, Hatime sayfası

Hatime Sayfası en dışta dört köşesinde saadet düğümü dolaşan lacivert renkte kuzu ile çevrelenmiştir. Altınla çerçevesiz olarak üç ayrı bölüm oluşturulmuş ve üçünün tezhibi de birbirinden farklıdır. “ El Abdü'l-fakirü'l muhtacü ila afvillahi Teala ve rahmeti Ebu'l Az” yazan en üst kısımda yazı beyn-essütur ile zeminden ayrılmış, palmet ve üç nokta motiflerini dengeli bir şekilde alan içerisine yerleştirilmiştir. Orta kısımda “Ömer bin Ali bin Muhammed bin Ali fi seneti selase ve semaniyete” yazmaktadır. Burada hattın kime ait olduğu ve hangi sene de yazıldığı yazmaktadır. Yine aynı şekilde beyn-essüturla tezhiplenmiş üç nokta ve münhaniye benzer motiflerle iç pervaz niteliğinde bir bezeme yapılmıştır. En alt bölümde ise “Emera biketebeti hazel mushafi ve tezhibi el müftegur ila rahmetillahi es-Samed el-Vahide Mülkişah bin kaide tegabelallahü minhü kabulen hasenen bi mennihi ve etfer vesiatihî” yazmaktadır. Yazının etrafı beynessütur yapılmış satırlar arasındaki boşluğa üç nokta uygulanmıştır. Sayfanın üstündeki mühürde Konya Müdüriyeti, altındaki mühürde ise Muhammed Yusuf ismi istiflenip daire bir tasarım formundadır.

Değerlendirme: Eserin hattı hicri 603, miladi 1206 tarihlidir. Tezhibinde imza bulunmamaktadır. Kur'an-ı Kerim'de tezhiplenmiş sayfalar yıpranmıştır. Özellikle zahriye sayfası tahrip olmuştur. Sure başlarında altınla birlikte kullanılan mavi, kırmızı, yeşil renkler dönemin özelliklerini yansıtmaktadır. Kullanılan rumi motifinin formu ve sure başlarına ve cetvellere bitişik güllerde yine devrin özelliğidir. İncelenen eserdeki güller Kahire Mısır Milli Kütüphanesi'nde bulunan 12 envanter numaralı Kur'anın 235b sayfasında (**Resim 7**) ve TIEM T.486 envanter numaralı Kur'anın 125a sayfasında bulunan güllerle büyük oranda benzerlik göstermektedir (**Resim 8**). Eserin tezhip özellikleri ve benzer örnekler dikkate alındığında XIII. Yüzyıl Selçuklu dönemine ait olarak değerlendirilebilir.

Resim 7. Kahire Mısır Milli Kütüphanesi 12 s. 235b (M. Lings'den)

Resim 8. TİEM, T.486, s.125a (M.Lings'den)

Örnek 2: İnceleyeceğimiz ikinci eser 48 envanter numaralı 1245 istinsah tarihli 38 x 24.3 cm ebadında müzehhep Kur'an-ı Kerim'dir. Eserin müzehhibi ve hattatı belli olmamakla beraber reyhani yazı çeşidi ile yazılmıştır. Eserin zahriye sayfası sure başları tezhiplenmiştir. Eserde tezhipli sayfalar zahriye sayfası, karşılıklı uygulanan serlevha sayfası, Felak ve Nas surelerinin bulunduğu sayfalar ve sonrasında gelen iki sayfadır. Sure başı tezhipleri ise birbirinin aynıdır. Güller de irili ufaklı tezhiplenmiştir.

Eserin cildi siyaha yakın koyu kırmızı deri, ön ve arka kapak üzeri rumi motifi işlenmiş daire formunda gömme-kabartma baskı ile yapılmıştır. Köşebentlerinde ise hatayi grubu motifler kullanılmıştır. Cildin miklebi kopmuş ve cildi çok yıpranmış tamire muhtaç durumdadır (**Resim 9**).

Resim 9. K.M.M.48 No'lu Kur'an-ı Kerim Cildi

Eserin zahriye sayfası harap bir durumda olsa da güzel bir tezhibe sahip olduğu görülmektedir. Merkezde on kollu yıldızdan oluşan formun içerisi tamamen altınla bezenmiştir ve üzerine üstübeç mürekkeple vakia suresinin 77-79 ayetlerinin yazılı olduğunu zor da olsa okunabilir bir durumdadır. Yer yer altınlar döküldüğü için zor okunmaktadır. Yıldızın etrafını çevreleyen iki cedvel bulunur; ilkinin lacivert boyası dökülmüş olup ikinci cedvel aralığı zemin rengi bırakılmıştır. Arasuyu diyebileceğimiz bu boşluk sarı altın ile noktalanmıştır. Yıldızın kollarını tamamlayan paralel kenarların içerisi ters tepelik formunda mürekkeple çizilmiştir. Birbirine bakan paralel kenarların arasında kalan beşgen parçaların içerisi zemin kâğıdı görülecek şekilde girift bir rumi motifi ile süslenmiştir. Rumilerin aralarında kalan boşluklar kahverengi ve lacivert ile renklendirilmiştir. Sayfanın dört köşesi aynı kompozisyona sahip olup zemin rengi ve lacivert ile renklendirilmiştir. Arasuyu boş bırakılmış ve her iki yanında bulunan cedvellerin yanında tekrar ince bir şekilde inci dizisi ile bezenmiştir. Arasuyunun etrafında bulunan kenar suyunda ise bezeme unsuru olarak yazıyı da kullanan sanatkâr farklı bir etki yaratmıştır. Yarım daire şeklinde olan paftanın içerisine $\frac{1}{2}$ simetri rumi motifi yerleştirilmiş olup altın ile yapılan rumilerin içerisine kahverengi noktalarla renklendirilmiştir. Dendanlı paftaların içerisinde ise devrin yazı üslubuyla yazılmış yazı bulunmaktadır. Yarım daire ve dendanlı paftaların içerisi birbirini andıran fakat tamamen farklı kompozisyon ve yazı ile doludur. Paftaların aralarında kalan boşluklara ise zemini altınla bezenmiş rumiler yerleştirilmiştir. Sayfanın alt kısmında bulunan tezhip zarar gördüğünden bu kısımda olan bezeme hakkında kesin bir yorum yapamamakla birlikte aynı kompozisyon özelliği ile devam ettiği düşünülmektedir (**Resim 10**).

Resim 10. K.M.M.48 No'lu Kur'an-ı Kerim, Zahriye Sayfası

Eser serlevha sayfasıyla devam etmektedir. Karşılıklı tam sayfa olarak tezhiplenmiş ve Fatiha Suresinin alt kısmı tamamen tahrip olmuş ve kurtarılamamıştır. Karşısında bulunan Bakara Suresinin kenar kısımları ve alt kısmının sol köşesi de kâğıt yapıştırılarak tamir edilmiştir. Fatiha Suresinin başlığı 'suretül fatiha...' kufi yazıyla yazılmıştır. Yazı zemininde bulunan lacivert renk yer yer dökülmüştür. Serbest helezon şeklinde yazı zeminin de dolaşan rumi altınla renklendirilmiştir ve ortalarında kahverengiden noktalar bulunmaktadır. Surenin yazı araları beynessüturla ayrılmış kalan boşluklarda kontur şeklinde kırmızı rumiler serbest helezon şeklinde zemine yerleştirilmiştir. Duraklar (Durak: Yazmalarda her cümlenin sonunda, cümlenin sonu olduğunu gösteren noktalardır (Özkeçeci, 2007:162)). basit penç şeklindedir. İnci dizisinden sonra gelen arasuyu sarı altınla

doldurulmuş ve de üzerinde motif bulunmamaktadır. Surelerin kenarlarında bulunan güller cetvelden yavaş yavaş ayrılmakta en dıştaki ipliğe bitişik bir şekilde altın üzerine münhani motifine benzer bir motifle çizilmiştir. Sayfayı ortalayacak şekilde ipliğe bitişik yarım daire şeklindeki pafta da ise ½ simetri rumi kompozisyonu yer alır. Karşı sayfa da bulunan Bakara Suresinin tezhibi de ufak nüanslarla farklılık gösterse de aynı şekilde tezhiplenmiştir. Fatiha Suresinin alt kısmında eksik olan kısım burada sol köşesi eksik olsa da vardır. Bu bölümde tıpkı sure başında olduğu gibi yazı zemininde altınla dolaşan bir rumi helezonu dökülmüş ve lacivertle bezenmiştir (**Resim 11**).

Resim 11. K.M.M48 No'lu Kur'an-ı Kerim, Serlevha

Eserin İhlas Suresinin sonunda yer alan bu dikdörtgen formdaki tezhipli kısım şaşırtıcıdır. Muhtemelen hattat sayfa düzenini ayarlayamadığı için bir boşluk oluşmuş ve eseri tezhiplenen müzehhipse bu boşluğu doldurmak için böyle bir yol izlemiş gibi görülmektedir. Dikdörtgen formun içerisi kitabeli zencerek şeklinde paftalanmış ve buralar sarı altınla doldurulmuştur. Ortadaki oval formun içinde ½ simetri rumi kompozisyon, sağ ve solundaki daireler de rumi motifleri ile bezenmiştir (**Resim 12**).

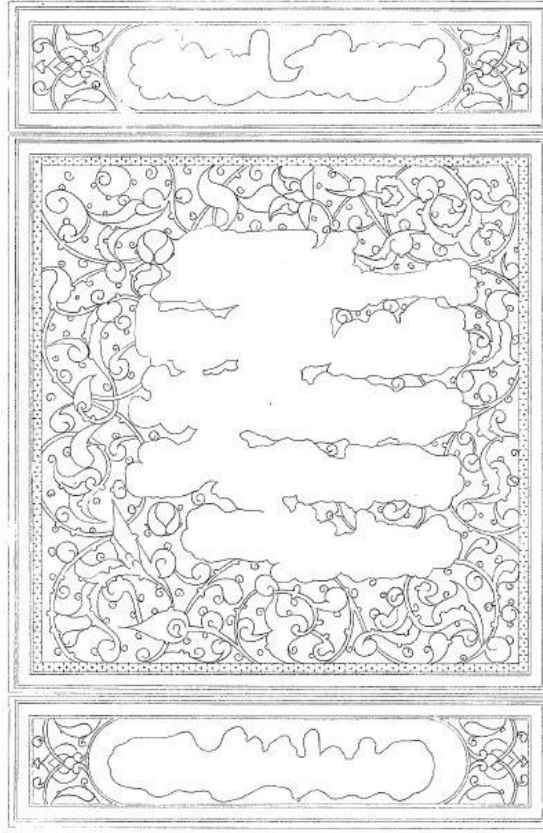
Resim 12. K.M.M48 No'lu Kur'an-ı Kerim

Kitabeli zencereğin dışında kalan boşluklarda lacivertle doldurulmuştur. Sanatçı denge açısından bu lacivert rengini yer yer altınla kısımda bulunan rumilere de taşımıştır. İki cedvel arasında bulunan ara suyunda zemin rengi üzerine is mürekkebiyle anahtarlı zencerek yapılmıştır. En dışta ise lacivertle iplik bulunmakta ve gelişmemiş tığlar görülmektedir.

Eserin Felak ve Nas Surelerinin bulunduğu sayfalarda karşılıklı olup serlevha mantığıyla tezhiplenmiştir. Sure başları ve sonları altın ve lacivertle renklendirilmiş, rumi motifi kullanılmıştır. Surelerin yazı araları beynessüturla ayrılmış kalan boşluklarda is mürekkebiyle kontur şeklinde siyah rumilerle serbest helezon şeklinde zemine yerleştirilmiştir. Zemin kâğıt rengi olmasına rağmen rumilerden arta kalan kısımlarına boyuna çizgiler çekilerek sanki farklı bir renk bir desen elde edilmiştir. Duraklarda kullanılan altın veya renk oksitlendiği için motif ve renk özelliği tam olarak ayırt edilememektedir. İpliğe bitişik güller ve bu güllerin ortasında yarım daire bulunmaktadır. Bu yarım dairenin çapını tekrar iki yarım daire oluşturmuştur. İçlerinde altınla renklendirilmiş rumiler ve rumileri zeminden ayırmak içinse siyah renk kullanılmıştır. En dışta ise siyah bir iplik çekilmiş ve içteki siyahlık dışta da taşınmıştır. Gelişmemiş küçük tığlar burada da görülmektedir. Karşılıklı iki sayfa aynı biçimde süslenmiş, tek fark beynessüturlar ve zeminin de bulunan rumi kompozisyonudur (**Resim 13**).

Resim 13. K.M.M.48 No'lu Kur'an-ı Kerim, Felak ve Nas Sureleri

Çizim 2. K.M.M.48 No'lu Kur'an-ı Kerim, Felak Suresi Çizimi

Eserin son sayfası gerçekten ilginçtir. Her Kur'an-ı Kerimde bulunmayan tezhipli bölüm yine karşılıklı tam sayfa olarak bezenmiştir. Sağ ve sol sayfa orta kısımda bulunan yazı hariç birbirinin aynısıdır. Sayfa ortasında bulunan lacivert zeminli sekizgen paftanın içerisi altın serbest rumi dalları ile tezhiplenmiştir. Rumilerin ortalarında kahverengiden noktalar bulunmaktadır. Sekizgenin ortasında üstübeçle kufi yazı çeşidi ile 'sadakallah' yazmaktadır. İnci dizisinden sonra kalından inceye doğru cedveller çekilmiş ve kare bir form elde edilmiştir. Sekizgenden kareye geçerken ortaya çıkan geometrik formların içerisi farklı kompozisyonlardan oluşan rumilerle tezhiplenmiştir. Zemin altın olup rumilerin alt kısımlarına ortadaki sekizgenin lacivert rengi nokta şeklinde taşınmıştır. Kare formun etrafındaki arasuyunda anahtarlı zencerek dolanmaktadır. Aynı şekilde zencereğin noktaları da lacivertle konulmuştur. Sayfanın dikdörtgen formunu tamamlamak içinse ortadaki kare formun altına ve üzerine tıpkı bir sure başı gibi dikdörtgen formlar yerleştirilmiştir. Bu dikdörtgenlerin içi farklı geometrik paftalara ayrılmış zemin altınlanmış ve üzerine yine döneminin rumisi bezenmiştir. Siyah renkteki ipliğe bitişik güllerin içinde de rumi motifi bulunmaktadır. Güllerin ortasında ise diğer tezhipli sayfalarda olduğu gibi yarım daire şeklinde bir pafta bulunmaktadır. Paftanın zemini altın ve üzerinde rumi motifi bulunmaktadır. Soldaki sayfada aynı şekilde tezhiplenmiş olup sağdaki sayfaya göre daha çok yıpranmış durumdadır. Yer yer altın ve lacivert renginde dökülmeler olmuştur. Tek farkı orta kısımda bulunan sekizgenin içerisindeki yazı ve zeminindeki rumi motifindedir. Kufi yazıda ise '...rasulih' yazmaktadır. Eserin tezhiplenmiş son sayfasıdır (**Resim 14**).

Resim 14. K.M.M.48 No'lu Kur'an-ı Kerim

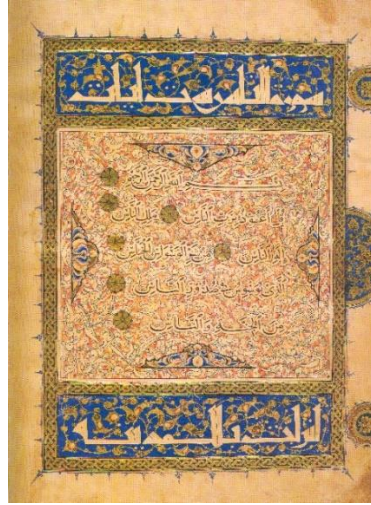
Çizim 3. K.M.M.48 No'lu Kur'an-ı Kerim Çizimi

Değerlendirme: Eser 1245 tarihlidir. Eserin zahriye sayfasının benzerini TIEM 446 envanter numaralı

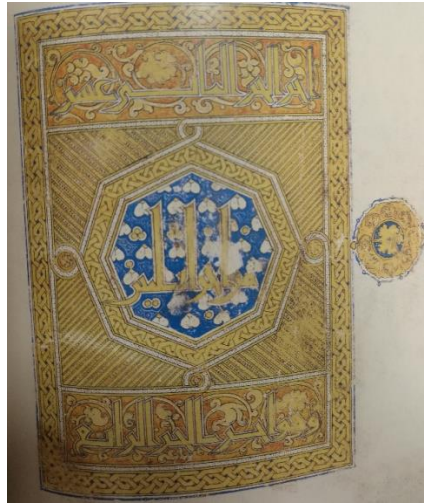
Kur'anın zahriyesinde görülmektedir. Eserin serlevhasında yine dönem özelliği olan yazının kenarı beynessütur ile çevrelenmiş ve zemin kırmızı çizgilerle doldurulmuştur. Yazı zemininde serbest helezonlarla rumi motifleri dolmaktadır.

Bu anlayış dönemin diğer Kur'anlarında da görülmektedir. Buna bir örnek ise 1320 tarihli Memlük Kur'anıdır (D. James'den) (**Resim 15**).

Eserde ikinci bir zahriye sayfası bulunmaktadır ve tarzı Selçuklu'dan biraz farklı olup Memlüklere daha yakındır. Bu anlayışa benzer bir örnek TSMK 898 envanter numaralı Kur'an'da rastlanmaktadır (**Resim 16**).

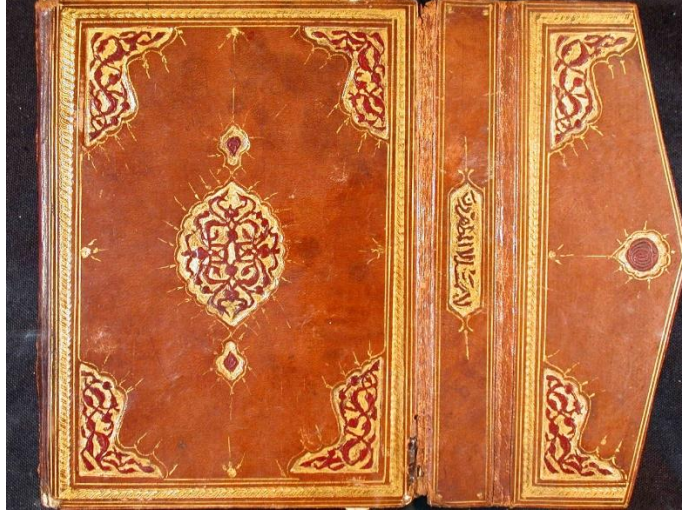
Resim 15. 1320 tarihli Memlük Kur'an-ı Kerim'i (D. James'den)

Resim 16. TSMK, 898, s.1a (M. Lings'den)

Örnek 3: İnceleyeceğimiz üçüncü eser 16 envanter numaralı 1268-69 istinsah tarihli 19.4 X 14 cm ebadındaki müzehhep Kur'an-ı Kerim'dir. Eserin müzehhibi belli olmamakla birlikte hattatı Yakutu'l Musta'simi'dir. Eserin zahriye sayfası sure başları tezhiplenmiştir.

Kahverengi deri, ön kapak büyük şemseli ve rumi motifli gömme ve kabartma baskı ile yapılmış, köşebentlerinde de aynı rumiler kullanılmıştır. Cildin miklebide vardır. Cildi çok iyi durumdadır. Muhtemelen restore edilmiştir (**Resim 17**).

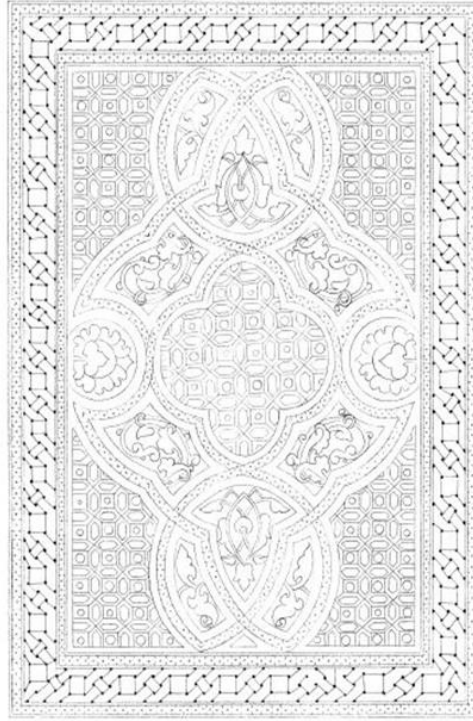
Resim 17. K.M.M.16 No'lu Kur'an-ı Kerim Cildi

Eserde tezhipli sayfalar zahriye sayfası, karşılıklı uygulanan serlevha sayfalarıdır. Sure başı tezhipleri ise birbirinin aynıdır. Güller de irili ufaklı tezhiplenmiştir.

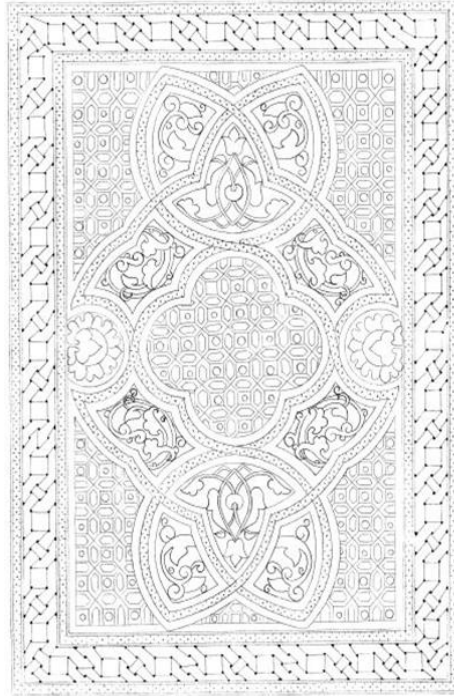
Kur'an-ı Kerim'in zahriye sayfası aynı tasarımla karşılıklı iki sayfa olarak işlenmiştir. Dikdörtgen sayfa düzenine uygun bir geometrik formlarla iç içe geçmiş ve kesişen dairelerle paftalama yapılmıştır. Bu paftaların içerisine bazen lacivert zemine altınla işlenen rumi motifi bazen de altın zemine lacivert ile boyanan rumi motifleri görülmektedir. Tasarımın merkezinde ve dört köşesinde ise lacivertle boyanan paftalar bakıldığında '+' ya benzer şekiller ortaya çıkarmış geri kalan kare şeklindeki kısımlarsa altınla boyanmıştır. Daire paftalarda ve onu çevreleyen dış kısımda inci dizisi arasuyu kullanılmış; bu ince arasularının arasında kalan kalınca arasuyunda ise anahtarlı zencerek altın ve lacivertle işlenmiştir. Bu dikdörtgen tezhipli sayfayı en dıştan çevreleyen altın cedvel kırık oluşturmuş ve sayfa tamire muhtaçtır (**Resim18**).

Resim 18. K.M.M.16 No'lu Kur'an-ı Kerim Zahriye Sayfası

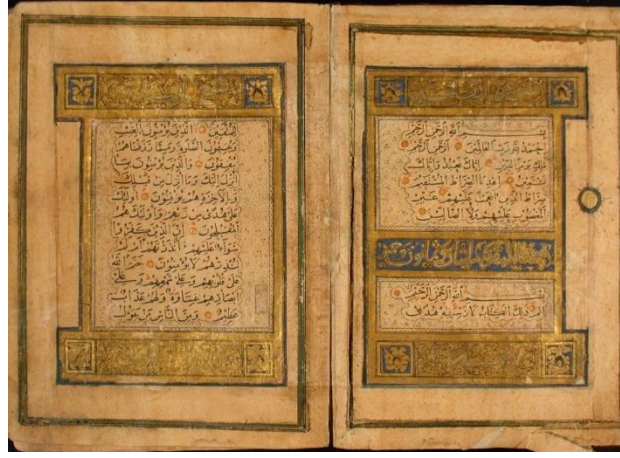

Çizim 4. K.M.M.16 No'lu Kur'an-ı Kerim Zahriye Sayfası Çizimi

Çizim 5. K.M.M.16 No'lu Kur'an-ı Kerim Zahriye Sayfası Çizimi

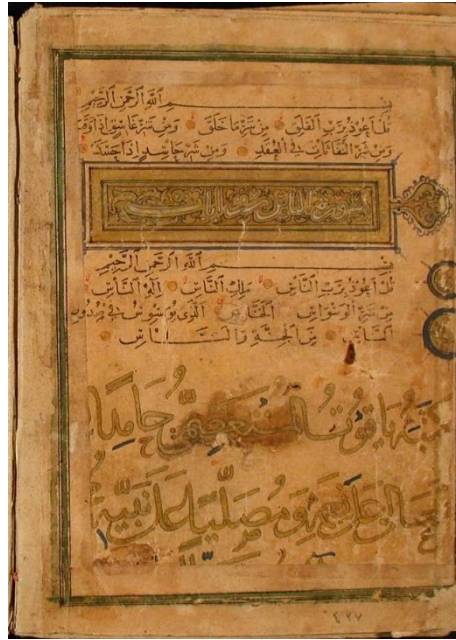
Serlevha olarak adlandırılan Fatiha ve Bakara suresinin ilk ayetlerinin yazılı olduğu sayfalar aynı sayfa düzeni ile yapılmıştır. Sure başında ve etek kısmında aynı koltuklar kullanılmıştır. Sure başlarında ve surelerin nerede nazil olduğunun yazıldığı aşağı kısımda yazılar beyaz mürekkeple altın ve lacivert zemin üzerine yazılmıştır. Surelerin yazılı olduğu iç kısımda ise beynessutur uygulanmış ve zemin serbest dallar üzerine üç noktalarla doldurulmuştur. Duraklar altınla doldurulmuş ve kenarları kırmızı mürekkeple tahrirlenmiştir (**Resim 19**).

Resim 19. K.M.M.16 No'lu Kur'an-ı Kerim, Serlevha

Felak ve Nas surelerinin bulunduğu son hatime sayfasında yoğun bir tezhip bulunmamakla birlikte altın ile yazılmış lacivertle hareketleri konulmuş sülüs yazı çeşidi ile yazılmış iki satırlık bir ibare bulunmaktadır (**Resim20**). Şöyle yazmaktadır;

Mektebe-i Ya'kut'ul Müstasimiyyül Hamiden lillahi Teala niamihi ve müsallien ala nebiyyihi.

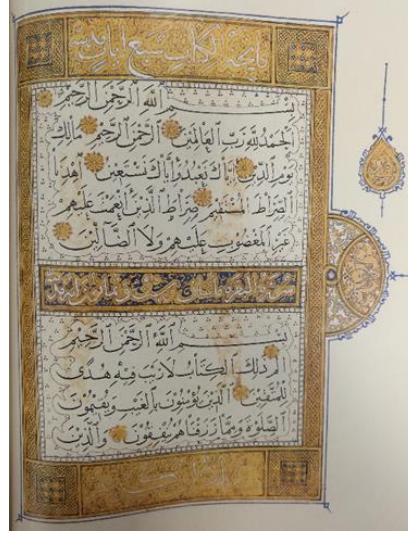

Resim 20. K.M.M.16 No'lu Kur'an-ı Kerim, Hatime Sayfası

Değerlendirme

Eser 1268-1269 tarihlidir ve hattatı belli, müzehhibi ise belli değildir. Serlevha sayfasının 1a yüzünde Fatiha suresi ile Bakara suresinin başlangıç ayetleri bulunmaktadır. Aynı anlayış ve kompozisyon ile yapılmış bir başka Kur'an ise TIEM 507 envanter numaralı eserdir (**Resim 21**). Dönemin özelliği olan kare veya dikdörtgen formda sayfanın tamamını kaplayan zahriye sayfası anlayışı altın ve lacivert renklerinin dengeli bir şekilde uygulanmasıyla tezhiplenmiştir. Bir benzeri 1282 tarihli Yakut'el Mustasimi'nin istinsah ettiği Kur'an-ı Kerim cüzünün zahriye sayfasında da mevcuttur (**Resim 23**).

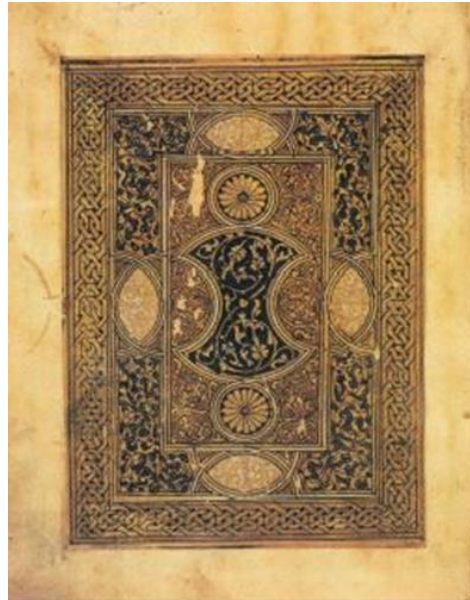
Kare formda tezhiplenen zahriye sayfasına Topkapı Sarayı Milli Kütüphanesinde bulunan 219 envanter numaralı eserin 3a ve 114a sayfaları örnek gösterilebilir (**Resim 22**).

Resim 21. TİEM, 507, s. 3b-4a (M. Lingsden)

Resim 22. Ön Zahriye Topkapı Sarayı MK, 219, s.3a (M. Lings' den)

Resim 23. Yakut'el Mustasimi'nin istinsah ettiği Kur'anı Kerim cüzünün zahriye tezhibi 1282 tarihli İlhanlı Qur. 29 (D. James'den)

Sonuç

Bu çalışma ile Konya Mevlânâ Müzesi Müzelik yazma eserler bölümünde bulunan 11, 16 ve 48 envanter numaralı 3 (üç) adet yazması Kur'an-ı Kerim dönem özelliklerine göre incelenmiş ve değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Yazmalar Kur'an-ı Kerim oldukları için dili arapçadır. 11 numaralı eser sülüs, 16 numaralı eser nesih ve 48 envanter numaralı eser reyhani yazı çeşidiyle yazılmıştır. Kur'an-ı Kerim'lerin hiçbirinde müzehhip ismi belli değildir. 11 ve 16 numaralı Kur'an-ı Kerim'in hattatı bellidir.

Yapılan analizler sonucunda en çok tezhiplenen alanların serlevha, zahriye, sure başı, durak ve güller olduğu, en az tezhiplerin ise koltuk bezemesinde yapıldığı tespit edilmiştir. Bunun nedeni koltuk alanına fazla yer verilmemesinden dolayıdır. Bu alanlarda en çok uygulanan renklerinse sarı altın, lacivert, kırmızı, siyah ve beyaz olduğu en az ise kızıl kahve uygulandığı tespit edilmiştir. Eserlerin yapımında en çok uygulanan teknikler zender-zer ve zemini boyalı klasik tezhip olduğu, en az ise çift tahrir tekniği olduğu tespit edilmiştir. Bunun nedeni ise tamamen dönemin bezeme anlayışından kaynaklanmaktadır. 11, 16 ve 48 envanter numaralı eserlerin hattatı ve tarihi bellidir. Kur'an-ı Kerimlerde kullanılan motiflerin ise rumi, penç, münhani ve üç nokta olarak tespit edilmiştir. Kompozisyon özellikleri açısından en az pano özelliği taşıyan ve ulama; en çok ise geometrik desenler ve zencerekler olarak tespit edilmiştir. Geometrik desenlerin kompozisyonu oluşturması, geometrik paftalamaların, paftaların içerisini dolduran rumi motiflerin, yazının beyne's süturla zeminden ayrılması, ayrılan zeminin kırmızı renk ile ince ince çizgilerle taranması ve üzerinde dolaşan serbest helezon üzerinde bulunan rumi motifleri ile tam olarak XIII. yüzyılın tezhip anlayışı envanter numaraları verilen eserlerde görülmektedir. Mevlevi sanat hamileri bir padişah veya bir sultanın sanata ve sanatçıya verdiği değeri vermişlerdir. Onların katkılarıyla o dönemde Anadolu da tezhip sanatı unutulmamış hatta belli bir seviyeye gelmiştir. İncelenen Kur'an-ı Kerimlerin tezhiplerine bakıldığında; tezhip sanatındaki başarılarıyla bir üslup olmuş İlhanlı ve Memlüklerdeki sanat özelliğine benzerliği; gerek sayfa düzeni, kompozisyonu gerekse uygulanan motiflerin yakınlığı dikkat çekmektedir. Bunun sebebi olarak ise Anadolu Beylikleri ile aralarındaki ticari ve siyasi ilişkilerin etkili olduğu söylenebilir.

Bu eserlerdeki tezhipler kendinden önceki bezeme özelliklerinin zamanla farklı bir karaktere büründüğünü, etkileşimlere rağmen köklerinden çok uzaklaşmadan; yeniyi alıp mevcutla harmanlayarak ama özünü yitirmeden yeni üsluplar ve beğeniler ortaya konulduğunu gösterdiği sonucuna varılmıştır.

Ketebe kayıtları dikkate alınmakla birlikte tezhipli eser üzerinde kullanılan form, teknik, motif ve renk incelenerek değerlendirmeler yapılmıştır. Türk İslam Eserleri Müzesi, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi ve Martin Lings'in Kur'an Hat ve Tezhibinden Parıltılar kitabından fotoğraflar ile kıyaslanarak çağdaşlarıyla benzerlikleri göz önüne konulmuştur. Müzehhip eserler döneminin özelliklerini yansıtmaktadır.

Eserlerin ketebelerinde verilen tarihten yola çıkarak, sayfa düzeni, kullanılan güllerin cedvele bitişik oluşu, motiflerin karakteristik yapıları ele alındığında rahatlıkla Selçuklu Dönemi eseri diyebiliriz.

KAYNAKÇA

- Aksu, H. (1992). “*Anadolu Selçuklu Tezhip Sanatı ve Osmanlı (Klâsik Dönem) Tezhip Sanatının Mukayesesi*”, M.S.Ü. Sos. Bil. Ens. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Arseven, C. (1952). *Sanat Ansiklopedisi*, İstanbul.
- Derman, F. (2009). "Tezhip Sanatında Kullanılan Terimler, Tabirler ve Malzeme", *Hat ve Tezhip Sanatı*, Ankara, ss. 525-535.
- Devellioğlu, F. (1998). *Osmanlıca- Türkçe Lûgat*, Ankara.
- Lings, M. (2012). *Kur'an Hat ve Tezhibinden Parıltılar*, İstanbul Ticaret Odası.
- Özkeçeci, İ. , Özkeçeci, Ş. (2007). *Türk Sanatında Tezhip*, İstanbul.